

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СПОЖИВАЧА В ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

PROBLEM ASPECTS OF DETERMINING THE LEGAL STATUS OF THE CONSUMER IN ECONOMIC RELATIONS

Шулепова О.О., студентка IV курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті автором досліджено різні підходи до визначення правового статусу «споживача» як суб'єкта господарського права, задля подальшого його нормативного закріплення та детальної регламентації.

Автор зазначає, що в чинному законодавстві акцентується на основній відмінності, яка дозволяє віднести фізичних осіб до категорії «споживач», – це мета використання придбаних товарів, отриманих робіт та послуг. Однак при такому підході поза межами правового регулювання залишаються юридичні особи, які також можуть виступати в якості споживачів певної продукції, робіт або послуг. Тому що з боку законодавства такі особи не є фізичними (для поширення на їх діяльність норм Цивільного кодексу та ЗУ «Про захист прав споживачів»), а також вони можуть не використовувати придбану продукцію для заняття підприємницькою діяльністю (для поширення норм Господарського кодексу).

Автором було проведено узагальнення судової практики з розгляду цивільних та господарських справ. З огляду на це, зазначено, що у єдиному на даний час законодавчому акті щодо регламентації статусу споживача ЗУ «Про захист прав споживачів» відсутні критерії для можливості розмежування використання товару для особистих потреб або його використання у підприємницькій діяльності. Існують випадки, коли суб'єкт підприємницької діяльності купує товар для задоволення власних потреб, однак в подальшому використовує його в підприємницькій діяльності, або навпаки.

Також варто звернути увагу, що проблема визначення кола суб'єктів господарської діяльності існує і в інших країнах. Наприклад, така проблема існувала в Італії до прийняття Споживчого кодексу 2005 р. Тож цілком доречною видається пропозиція щодо створення окремого кодифікованого акта для детального регламентування загального статусу «споживача», а також його участь у цивільних, господарських та інших відносинах.

Як висновок автор констатує, що законодавче закріплення та регламентація поняття «споживач» є недостатньою та іноді навіть суперечливою. Що призводить до неоднозначного трактування правового статусу споживачів в законодавстві, що впливає на їх можливість бути суб'єктами господарського права, їхні права й обов'язки.

Ключові слова: господарські відносини, правовий статус, господарське законодавство, суб'єкт господарських відносин, споживач, послуги, правове регулювання.

In the article, the author researches various approaches to determining the legal status of the "consumer" as a subject of economic law, for the purpose of its further normative consolidation and detailed regulation.

The author notes that the current legislation focuses on the main difference that allows natural persons to be classified as a "consumer", which is the purpose of using purchased goods, received works and services. However, with this approach, legal entities remain outside the boundaries of legal regulation, which can also act as consumers of certain products, works or services. Because from the point of view of legislation, such persons are not natural persons (to apply the norms of the Civil Code and the Law on the Protection of Consumer Rights to their activities), and they may not use the purchased products to engage in entrepreneurial activities (to apply the norms of the Commercial Code).

The author made a generalization of court practice in the consideration of civil and economic cases. In view of this, it is stated that in the current single legislative act on the regulation of the consumer status of the ZU "On the protection of consumer rights" there are no criteria for the possibility of distinguishing the use of the product for personal needs or its use in business activities. There are cases when a subject of entrepreneurial activity buys a product to meet his own needs, but later uses it in entrepreneurial activity, or vice versa.

It is also worth noting that the problem of determining the scope of business entities exists in other countries as well. For example, such a problem existed in Italy before the adoption of the Consumer Code of 2005. Therefore, the proposal to create a separate codified act for the detailed regulation of the general status of the "consumer", as well as his participation in civil, economic and other relations, seems quite appropriate.

As a conclusion, the author states that the legislative consolidation and regulation of the concept of "consumer" is insufficient and sometimes even contradictory. Which leads to an ambiguous interpretation of the legal status of consumers in the legislation, which affects their ability to be subjects of economic law, their rights and obligations.

Key words: economic relations, legal status, economic legislation, subject of economic relations, consumer, services, legal regulation.

Постановка проблеми. Важливим питанням в науці господарського права є визначення кола учасників відносин у сфері господарювання. Воно досліджувалося в багатьох наукових публікаціях вітчизняними правознавцями, проте все ж таки, незважаючи на вироблення численних пропозицій, так і залишилося дискусійним. На основі аналізу доктринальних положень можна зазначити, що існують різні тлумачення положення Господарського кодексу України щодо статусу окремих учасників відносин у сфері господарювання, що, в свою чергу, вносить численні непорозуміння при їх практичному застосуванні.

Варто відзначити, що все ж таки, правовий статус кожного з учасників господарських відносин, визначених у статті 2 Господарського кодексу України, регламентовано цим же актом. Проте цього не можна зазначити стосовно споживача. Адже одним з недоліків господарського законодавства є відсутність нормативної закріпленості правового статусу споживача та передбачення чіткого

переліку їх прав та обов'язків. Ця невизначеність виникає через дискусії стосовно того, чи варто взагалі визначити споживача учасником господарських відносин. Саме тому і виникає потреба у пошуку відповіді на це питання, що дозволить окреслити сутність та правову основу діяльності споживача в господарських відносинах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Визначення кола учасників господарських відносин та регламентація їхнього правового статусу є достатньо дискусійною та малодослідженою правовою проблемою господарського права. Варто відзначити таких вітчизняних науковців, які досліджували правове регулювання статусу учасників господарських відносин, як: Банасевич І. І., Замрига А. В., Лига А. І., Олюха В. Г., Вінник О. М., Віхрова О. П., Мамутова В. К. та інші. Тим не менш ця тема є актуальною та доцільною, адже передбачає внесення змін до Господарського кодексу щодо чіткого закріплення кола учасників господарських відносин.

Мета дослідження. Метою статті є детальний аналіз поняття «споживач», характеристика різних наукових підходів до визначення цієї категорії, встановлення доцільності виділення споживача як учасника господарських відносин, розмежування статусу «споживача» в господарських та цивільних правовідносинах.

Виклад основного матеріалу. Доктринальні підходи до визначення поняття «споживач» надзвичайно різняться, тому це питання ще залишається дискусійним та не знайшло свого остаточного вирішення.

Для пошуку максимально вичерпного визначення дефініції «споживач» та окреслення її основних характеристик в українському законодавстві варто звернутися до практики з цього питання інших країн.

Взагалі, перше нормативне визначення поняття «споживач» було закріплено Хартією захисту прав споживачів, прийнятій XXV сесією Консультативної Асамблеї ЄС у 1973 році. Та мало такий зміст: «споживач – фізична або юридична особа, яка користується товарами та послугами з особистою метою». Стосовно віднесення юридичних осіб до споживачів, то Хартія визначала ними лише невеликі підприємства; об'єднання ремісників і кустарів; асоціації та благодійні фонди [1, с. 171].

Також варто звернути увагу на Резолюцію № 39/248 Генеральної Асамблеї ООН «Керівні принципи для захисту інтересів споживачів», яку було прийнято 9 квітня 1985 року на 106-му пленарному засіданні. Її основний зміст полягає в такому, що «споживачі часто перебувають у нерівному становищі з точки зору економічних умов, рівня освіти та купівельної спроможності, враховуючи це, споживачі мусять мати право на доступ до безпечних товарів та послуг» [2].

Щодо законодавства ЄС, то в ньому поняття «споживач» також не знайшло уніфікованого закріплення, наявні лише загальні його ознаки: 1) суб'єкт – фізична особа, що укладає договір, як правило, не у комерційних та професійних цілях (виняток становлять відносини з надання туристичних послуг); 2) суб'єкт – особа, яка безпосередньо споживає продукт, який займає кінцеву сходинку в економічному процесі; 3) суб'єкт – фізична особа, який завдано шкоди неякісною продукцією [1, с. 174].

При детальному аналізі законодавчих актів щодо споживачів в конкретних країнах, явно виокремлюється те, що європейське законодавство не відносить юридичних осіб до числа споживачів, а тому законодавство щодо захисту прав споживачів на таких осіб не поширюється. Наприклад, Споживчий кодекс Італії споживачем визнає фізичну особу, яка набуває продукцію метою не пов'язаною з підприємницькою, комерційною, ремісничою або професійною діяльністю (стаття 3); Німецьке Цивільне уложення визначає споживачем фізичну особу, яка укладає договір з метою, яка не може бути віднесена ні до її виробничої, ні до її самостійної професійної діяльності (параграф 13); Закон про захист прав споживачів Франції споживачем визначає фізичну особу, за винятком підприємця, який набуває товари (послуги) з підприємницькою метою (стаття 1) [1, с. 174]. Тобто всі ці законодавчі акти не визнають споживачами осіб (фізичних та юридичних), які набувають продукцію або мають намір її набути, не для власних потреб, а для подальшого застосування такої продукції в господарській діяльності.

За чинним на даний час Господарським кодексом України споживачі є учасниками у сфері господарювання (стаття 2), проте в наступних положеннях цього акту не надається тлумачення цього поняття та не надано його ознак [3].

Для з'ясування правового статусу споживача наразі застосовується лише Закон України «Про захист прав споживачів», який є основним нормативно-правовим актом в цій сфері. Відповідно до цього закону, споживач – це фізична особа, яка придбаває замовляє, використовує або

має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника. А тому зазначений акт не можна застосовувати у випадках, при яких фізична особа-підприємець або юридична особа купує, замовляє або використовує продукцію (товари, роботи, послуги) для ведення господарської діяльності [4].

У доктрині господарського права існують численні позиції з приводу визначення правового статусу споживача в господарських відносинах, інколи думки науковці протилежні одна одній. Домінуючими серед них є 2 підходи: перший – споживачі як учасники господарських відносин – це лише фізичні особи; другий – споживачами є юридичні особи, які використовують результати господарської діяльності інших суб'єктів незалежно від того, чи є така юридична особа господарюючою або не господарюючою (споживачі природного газу, електроенергії тощо) [1, с. 172].

Для комплексної характеристики дефініції «споживач» варто проаналізувати інші чинні законодавчі акти, в яких споживачі, хоча й не явно, проте все ж таки визнаються учасниками господарських відносин.

Наприклад, стаття 1 Закону України «Про природні монополії» визначає споживачем фізичну або юридичну особу, що придбаває товар [5]. Тобто цим нормативним актом до категорії споживача віднесено і юридичних осіб, а також не є важливою мета придбання товарів фізичною чи юридичною особою.

Стаття 1 Закону України «Про рекламу», в якому споживачами є невизначене коло осіб, на яких спрямовується реклама [6]. Знову ж таки, за цим актом юридична особа також може бути споживачем, а мета набуття продукції не обмежується законодавцем.

У змісті пункту 3-2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про ринок електричної енергії» закріплено визначення «активного споживача», яким є споживач, у томі числі приватне домогосподарство, енергетичний кооператив та споживач, який є замовником енергосервісу, що споживає електричну енергію та виробляє електричну енергію, та/або здійснює діяльність із зберігання енергії, та/або продає надлишки виробленої та/або збереженої електричної енергії, або бере участь у заходах з енергоефективності та управління попиту відповідно до вимог закону, за умови що ці види діяльності не є його основною господарською або професійною діяльністю [7]. В цьому пункті немає прямого обмеження поняття «споживач» лише фізичною особою, а також такий суб'єкт може використовувати спожиту продукцію у господарській діяльності.

Відповідно до положень Закону України «Про споживчу кооперацію» споживче товариство, що є первинною ланкою споживчої кооперації, самостійна, демократична організація громадян, які на основі добровільності членства і взаємодопомоги за місцем проживання або роботи об'єднуються для спільного господарювання з метою поліпшення свого економічного і соціального стану (п. 5 ч. 1 ст. 1). Господарську діяльність споживчі кооперативи здійснюють з метою поліпшення свого економічного та соціального стану [8]. Тобто, з цього визначення випливає, що споживачами можуть бути не тільки фізичні, а й юридичні особи, які проводять господарську діяльність для задоволення власних потреб. Певною мірою, можна зазначити, що такі особи споживають результати власної господарської діяльності.

Підсумовуючи дослідження наведених законодавчих актів, можна констатувати, що їх змісті поняття «споживач» вживається в широкому розумінні. Проте ці акти є спеціалізованими, а тому застосовуються лише до конкретних відносин, наприклад відносинами на товарних ринках у стані природної монополії (визначення споживача в законі України «Про природні монополії»).

Не менш актуальною залишається тема віднесення до споживачів юридичних осіб. Деякі вітчизняні науковці все ж таки пропонують визнати споживачами і певні категорії юридичних осіб. Наприклад, І. В. Кірюшина має таку позицію з цього питання, що підвищений захист як до споживача треба поширити й на юридичну особу, яка придбаває продукцію для побутових потреб своїх працівників (трудового колективу), або на такі організовані групи споживачів, як споживчі кооперативи, товариства власників житла й подібні об'єднання громадян, які придбавають товари для реалізації своїх статутних завдань і не мають на меті отримання прибутку [1, с. 173].

На противагу існує інша думка, що визнання споживачами юридичних осіб буде суперечити одну з основних принципів законодавства про захист прав споживачів – принципу справедливої рівності суб'єктів споживчих правовідносин [1, с. 173].

Суперечливо викладений цей аспект і в положеннях чинного Господарського кодексу України. У статтях 9, 20, 40 цього акту вжито термін «споживач» без конкретизації того, які саме суб'єкти охоплюються ним (тобто це може бути і фізична, і юридична особа). Проте вже у статті 39 Господарського кодексу дефініція «споживач» охоплює лише фізичних осіб, бо в цьому положенні зазначено, що громадяни можуть об'єднуватися у громадські організації споживачів (об'єднання споживачів) [9, с. 49].

З цього приводу існує позиція у рішенні Конституційного Суду України від 10.11.2011 року № 15-рп/2011, відповідно до якої споживачу об'єктивно бракує знань, необхідних для здійснення правильного вибору товарів (робіт, послуг) із запропонованих на ринку, а також йому складно оцінювати умови договорів щодо придбання такої продукції. Тому держава має забезпечувати особливий захист більш слабого суб'єкта економічних відносин, а також фактичну, а не формальну рівність сторін [10].

Проте я вважаю, що ця позиція обґрунтована щодо змісту Закону України «Про захист прав споживачів», за яким, дійсно, саме з метою встановлення правової рівності економічно нерівних суб'єктів, підприємець наділений певним переліком додаткових обов'язків, а споживач – цілою низкою прав. Проте в господарському законодавстві правовий статус «споживача» визначається не з боку можливості або неможливості застосування механізмів захисту своїх прав, а з боку споживання продукції інших суб'єктів для провадження власної господарської діяльності.

Відтак споживачі – фізичні особи, права яких регламентовано окремим законодавством, не є учасниками господарських правовідносин. Учасниками господарських правовідносин є лише споживачі – юридичні особи, до того ж, не має значення, чи є вони господарюючими, чи не господарюючими суб'єктами. На нашу думку, такі точки зору, які ґрунтуються на класичному господарському праві (правовідносини споживачів-фізичних осіб не є предметом господарського права), не є об'єктивними, оскільки вони не враховують правовідносин, які виникають у споживачів фізичних осіб-підприємців. Крім того, залишається не визначеним, учасниками яких саме господарських правовідносин варто вважати споживачів – юридичних осіб, що не є господарюючими суб'єктами.

Вітчизняна правознавиця Вінник О. М. зауважує, що щоб особа була визнана суб'єктом господарського права, їй має бути притаманна сукупність таких ознак, як: безпосереднє ведення господарської діяльності або керівництво нею; створення (набуття статусу суб'єкта господарських відносин) у встановленому законом порядку; наявність майна, необхідного для ведення господарської діяльності чи керівництва нею; наявність господарської правосуб'єктності [1, с. 176].

Чинним українським законодавством на цей час ключовою ознакою для вирішення питання щодо віднесення

юридичної особи, фізичної особи-підприємця до категорії «споживач» визначено саме мету використання придбаної продукції (товарів, робіт, послуг).

Також існує ще одна позиція науковців, на мою думку, вона видається найбільш обґрунтованою та найбільш точно тлумачить положення Господарського кодексу України. Полягає вона в тому, що споживачами у сфері господарювання визнаються юридичні особи, які споживають результати господарської діяльності, незалежно від того є вони господарюючими суб'єктами чи ні (наприклад, споживачі природного газу, електроенергії тощо). А фізичні особи, які споживають будь-яку господарську продукцію для власних потреб – не є учасниками господарських відносин, а їх права визначені окремим законодавством (наприклад, закон України «Про захист прав споживачів»). Проте є один виняток – це порушення прав фізичних осіб внаслідок зловживання монополієм становищем або недобросовісної конкуренції, адже в такому разі суб'єкта господарювання буде притягнуто до відповідальності за порушення антимонопольно-конкурентних відносин, які містяться в площин господарських відносин [11, с. 174].

Також варто вирішити проблему віднесення до споживачів юридичних осіб, які не є господарюючими суб'єктами. Відповідно до статті 3 Господарського кодексу України, в якій закріплено визначення господарчого забезпечення діяльності не господарюючих суб'єктів, яке полягає у діяльності негосподарюючих суб'єктів, спрямованій на створення і підтримання необхідних матеріально-технічних умов їх функціонування та здійснюється за участю або без участі суб'єктів господарювання [11, с. 174].

Висновки. У господарському законодавстві достатньо часто вживається поняття «споживач», однак основним нормативно-правовим актом, який детально регламентує правовий статус цього суб'єкта є Закон України «Про захист прав споживачів». Цей закон спрямований більшою мірою на регулювання цивільно-правових відносин між споживачами та особами, що надають їм товари, послуги чи виконують роботи. В доктрині ж господарського права тлумачення правового статусу споживача різняться. Також дискусійним є загальне питання віднесення споживачів до переліку учасників господарських відносин, визначеному статтею 2 Господарського кодексу України.

Застосування положень Закону України «Про захист прав споживачів» для регламентації правового статусу споживачів у сфері господарських відносин не є можливим. Адже цей акт тлумачить поняття «споживач» у вузькому значенні, тобто визнає споживачами лише фізичних осіб, що залишає поза регулюванням юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, які охоплюються поняття «споживач» у широкому розумінні [9, с. 49–50].

На даний час положеннями Господарського кодексу України споживач визнається учасником господарських відносин, що на мою думку, є логічним та не має бути предметом дискусій. Проте вирішальною ознакою такого споживача має бути наявність спеціальної мети придбання будь-якої продукції – подальше її використання для своєї господарської діяльності. Бо саме в такий спосіб споживач бере участь в господарських відносинах, а тому існує доцільність законодавчого регламентування його прав та обов'язків.

Але все ж таки, в такому випадку варто не залишати поза увагою статус юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, які використовують придбані товари для власних потреб. В такому випадку їх варто визначати споживачами, якщо вони використовують придбані товари для господарського забезпечення своєї діяльності.

А стосовно фізичних осіб, юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, які використовують придбані товари для власних потреб, то, я вважаю, що їх правовий статус вичерпно регламентовано Законом України «Про захист

прав споживачів», який також потребує певного вдосконалення, але це вже є предметом для дискусій вчених-цивілістів. Адже важко уявити, яким чином для власних потреб певну продукцію буде використовувати юридична особа або фізична-особа підприємець. Бо все ж таки використання таких товарів або послуг необхідно для задоволення потреб саме фізичної особи (яка може бути підприємцем, засновником або учасником юридичної особи тощо).

Проте виникає питання, в якому ж нормативному акті має бути закріплено правовий статус споживача як учасника господарських відносин? Першочергово, це необхідно зробити в Господарському кодексі України, але існує можливість скасування цього акту. Проте значно складніше визнати заявою цілу галузь права (адже господарські відносини не можуть просто зникнути разом зі скасуванням будь-якого закону). Проте поки Господарський кодекс чинний, то варто внести зміни спочатку саме до нього, адже відповідно до положення ч. 2 ст. 66 Закону України «Про правотворчу діяльність», у разі виявлення колізії між кодексом і первинним законом пріоритет у застосу-

ванні має норма права, що міститься у кодексі, якщо інше не передбачено таким кодексом [12]. Цю норму можна було б застосовувати у разі виникнення розбіжностей між визначення «споживача» в Господарському кодексі України та Законі України «Про захист прав споживачів».

В даному випадку доречною видається практика тих Європейських країн, в яких є окремі закони або навіть кодекси щодо визначення статусу споживача. Взірцем в цьому разі для українського законодавства може стати Італія, Споживчий кодекс якої містить визначення поняття «споживач» та дозволяє виокремити його спільні та відмінні ознаки з іншими суб'єктами господарської діяльності, що, в свою чергу, надає можливість визначити правовий статус споживачів.

Якщо б такий акт існував в Україні, то в ньому міг би бути розділ під назвою «споживач в господарських відносинах», в якому містилося б визначення такого змісту: «це учасник господарських відносин, який має намір придбати, замовити, використати або придбаває, замовляє, використовує продукцію для потреб, пов'язаних з його господарською діяльністю» [11, с. 174].

ЛІТЕРАТУРА

1. Банасевич І.І. Поняття «споживач» в цивільному праві: доктринальні підходи. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. № 48, 2018. С. 170-178.
2. Керівні принципи для захисту інтересів споживачів: Резолюція № 39/248 Генеральної Асамблеї ООН від 09.04.1985. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*, 1999, № 6. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU85305>.
3. Господарський кодекс від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, № 18, 19-20, 21-22, ст. 144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
4. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1991, № 30, ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>.
5. Про природні монополії : Закон України від 20.04.2000 р. № 1682-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2000, № 30, ст. 238. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-14#Text>.
6. Про рекламу : Закон України від 03.07.1996 р. № 270/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 39, ст. 181. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#n48>.
7. Про ринок електричної енергії : Закон України від 11.06.2017 р. № 2019-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2017, № 27-28, ст. 312. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2019-19>.
8. Про споживчу кооперацію : Закон України від 10.04.1992 р. № 2265-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 30, ст. 414. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-12#Text>.
9. Єгоричева О.Ю. Споживач як учасник споживчих правовідносин за законодавством України. *Юридична Україна*. № 7, 2012. С. 47-52.
10. Рішення Конституційного Суду України від 10.11.2011 року № 15-рп/2011. *Офіційний вісник України*, 2011, № 90, ст. 3274. URL: веб-сайт. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-11#Text>.
11. Сергійко О.В. Класифікація учасників господарських відносин. *Приватне право і підприємництво*. № 13, 2014. С. 173-175.
12. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2023, № 93, ст. 364. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3354-20>.